

УДК 340.1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ Й СУТНОСТІ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ

Лариса МАКАРЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

АНОТАЦІЯ

Вирішення проблеми правових цінностей набуває значного поширення у світі й потребує їх ґрунтовного дослідження. У статті здійснено методологічний аналіз підходів до визначення поняття правових цінностей. Установлено, що правовими є тільки ті духовні цінності, що слугують засобами для втілення в життя й підтримання певних моральних, етичних, політичних та інших цінностей шляхом утвердження й розвитку в правовій діяльності такого правопорядку, який орієнтується на належні цінності. За такого розуміння право є аналогом школи, церкви, політики тощо, тобто тих інститутів, завдяки яким поведінка членів суспільства скеровується на відповідні цінності.

Ключові слова: право, культура, цінності, правові цінності, правова культура.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DETERMINING THE CONCEPT AND ESSENCE OF LEGAL VALUES

Larysa MAKARENKO,

Candidate of Law Sciences,

Senior Researcher Department of Theory of State and Law

V.M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

SUMMARY

The solution to the problem of legal values becomes a significant spread in the world and requires detailed study. In the article methodological analysis of approaches to definition of legal values. It is established that legal are only those spiritual values that serve as means for the implementation and maintenance of certain moral, ethical, political and other values through the approval and development legal activities of the rule of law, which focuses on proper values. With this understanding of the right is analogous to schools, churches, politicians and the like, that is, the institutions by which the behavior of the members of the society shall be sent to the appropriate values.

Key words: law, culture, values, legal values and legal culture.

Постановка проблеми. Питання про право, зазначає І. Рашитов, потребує понятійно-філософського осмислення сутності права. У цьому стосунку філософія права як органічний складник соціальної філософії розглядає питання про право із соціологічного, історичного й етичного поглядів.

Різні за змістом напрями філософії права багато в чому пояснюються відмінностями у світоглядах, які лежать у їх основі, а також у тому історичному стані права, з яким пов'язане його осмислення [1, с. 669].

Проте перехід до нових трактувань поняття права пов'язується з новими ціннісними характеристиками права, які змінюють погляд дослідників на його сутність і поняття. Тому проблема цінності стала однією з важливих теоретико-правових проблем, а на поняття цінностей загалом і правових цінностей зокрема звертають значну увагу дослідники права.

Стан дослідження. У різні періоди, а також із позицій різних дисциплін категорія «цінності» відображена в наукових роботах вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: О. Бандури, В. Нерсисянца, Ю. Калиновського, А. Козловського, І. Кравцова, С. Максимова, О. Мартишина, С. Михайлова, Н. Неновські, Ю. Оборотова, Ю. Разметаєвої, Ю. Шайгородського та ін.

Мета й завдання статті – з'ясувати, якими саме методологічними підходами до визначення поняття правових цінностей користуються дослідники, виходячи з них, обрати ті аспекти методології дослідження цього поняття, які дадуть змогу сформулювати обґрунтоване його розуміння.

Виклад основного матеріалу. Питання цінностей і методології дослідження проблематики цінностей у юридичній літературі не залишаються поза увагою дослідників. Як відзначає В. Жуков, термін «аксіологія» (від грецьк. *axia* – цінність і *logos* – вчення) уведений у 1902 р. французьким філософом П. Лапі, а в 1904 р. німецький філософ-іраціоналіст Е. фон Гартман подав аксіологію як одну з філософських дисциплін. Аксіологію часто називають філософією, або теорією цінностей [2, с. 20]. Як відомо, вчення про природу цінностей, їх структуру та місце в життєдіяльності людини, зазначає І. Кравцов, традиційно називають аксіологією. Категорія «цінності» вперше з'являється у філософії І. Канта, який протиставив сферу моральності (волі) сфері природи (необхідності) [3, с. 89–90]. Він розкривав поняття «цінності» виходячи з етичних міркувань, проголошуючи найвищою цінністю саме людину, людське щастя й разом із тим гідність, високий моральний обов'язок, а найвищою цінністю людини – свободу [4, с. 51].

У зв'язку з цим С. Максимов наголошує, що аксіологічна функція філософії права полягає в розробленні уявлень про правові цінності, такі як свобода, рівність, справедливість, а також уявлень про правовий ідеал та інтерпретацію з позицій цього ідеалу правової дійсності, критики її структури і станів. Виховна функція філософії права реалізується в процесі формування правосвідомості та правового мислення через вироблення правових установок, у тому числі такої важливої якості культурної особистості, як орієнтація на справедливість і повагу до права.

Методологічна функція філософії права реалізується

у формуванні певних моделей пізнання права з використанням розроблених нею методів і категорій, за допомогою яких здійснюються правові дослідження. Ця функція включає низку підфункцій: *евристичну* (забезпечує збільшення нових знань через вирішення фундаментальних проблем, створення гіпотез і теорій); *координаційну* (узгоджує методи дослідження права, визначає серед них домінуючий на певному етапі й у певній пізнавальній ситуації, уникаючи його абсолютизації); *інтеграційну* (інтегрує різні теорії, ідеї, методи в пізнавальній парадигмі); *логіко-гносеологічну* (розробляє категорії й нормативні принципи, котрі дають змогу аналізувати правове мислення, виявляти його особливу логіку) [5, с. 384].

Наукова теорія цінності, за словами В. Канке, почала формуватися в Новий час, після того як І. Кант «розвів» істину, красу і благо; істиною займається розум, цінністю – розумна воля. У ХХ столітті склалися всі умови для розвитку вчення про цінності. У всіх сучасних філософських напрямках цінність розуміється однаково, а саме як інтерпретація, в якій суб'єкт виражає свої переваги, що виражаються в оцінках: гарно – погано, чудово – бридко, добро – зло тощо [6, с. 133–135].

Серед значної кількості ідей, що становлять зміст аксіологічного дискурсу про право, пише американський філософ Дж. Фінніс, важливе значення має розмежування двох типів цінностей, які представлені в правовій реальності. Перший тип цінностей – фундаментальні блага, досягнення яких так чи інакше входить у життєві плани кожної людини, а також ті особисті й соціальні цінності, які захищаються правом, тобто яким надано юридичного значення. Загальне благо в суспільстві є інтеграцією семи основних благ, у досягненні яких зацікавлений будь-який член суспільства, незалежно від власних індивідуальних цілей: життя, знання, гра, естетичний досвід, соціальність (дружба, соціальна активність загалом), практична раціональність і релігія. На думку вченого, вони є благами, які можуть і повинні реалізовуватися людиною в суспільстві, і разом вони становлять те, що іменується загальним благом. Важливим фактором досягнення цих основних благ стає збереження й розвиток певних соціальних інститутів, які формують сприятливе моральне середовище, в яких практична раціональність, спрямована на основні блага може бути реалізована найбільш ефективно [7].

У цьому підході до розуміння цінностей за критерієм слугує «потребово» ставлення людини «взагалі» до життєвих благ, у досягненні яких має бути зацікавленим кожний окремий член суспільства. Водночас правові цінності хоча й визначаються залежно від потреб індивіда, однак суспільство має надати необхідним індивіду життєвим благам юридичного значення.

Такий «потребовий» підхід близький до побутового розуміння цінностей, згідно з яким, за твердженням С. Михайлова, цінність у буденному розумінні – все те, що цінять люди. А для них цінним звичай буває те, що корисне. Із цього погляду цінністю можуть бути природні та соціальні явища, речі і вчинки, навіть погляди й переконання. Але, вказує цей автор, за філософського погляду на поняття «цінність» можна помітити, що цінність проявляється через ставлення когось до тих або інших речей і явищ. Цей хтось визнає цінним лише те, що слугує задоволенню його особистих потреб та інтересів і відіграє певну роль у його діяльності, його житті. У зв'язку з цим цінність утворює не сама річ, а лише її значення для когось. Тому поняття «цінність» ототожнюють іноді з поняттям «значимість». Однак насправді вони не є тотожними. Якщо значимість включає в себе здатність предметів і явищ, які становлять цінність для когось, мати як позитивні, так і негативні властивості, якості, то цінність передбачає лише позитивну сторону.

Отже, цінність – властивість об'єкта, необхідна суб'єкту через його придатність задовольняти певну потребу, відповідати конкретному інтересу й поставленій меті.

Цінність – це те особливе значення, яке надає людина чому-небудь. Ніщо само по собі не має цінності. Лише те, що людина виділяє із загальної маси завдяки здатності задовольняти ті або інші її потреби, перетворюється для неї в цінність. Отже, цінність дає змогу людям задовольняти їхні бажання, потреби, інтереси і змушувати докладати зусиль для їх досягнення, створення, збереження та примноження. Усе, що існує у світі, може перетворитися для людини в цінність або, навпаки, втратити її [8, с. 127–128, 129].

Категорія «цінності», як зазначає Г. Клімова, передбачає таке її розуміння: екстерналістське та інтерналістське. По-перше, цінностями є сукупність культурних благ, що створені людиною і становлять її особисте й спільне багатство. По-друге, цінність – це внутрішньо притаманна свідомості людини інтенція (лат. *intention* – устремління, спрямованість на предмет), що мотивує її продуктивно-створювальну діяльність. Орієнтація на цінності є головною особливістю людської діяльності, яка констатує культуру й усі конкретні форми її вияву [9, с. 75].

Культура, за словами В. Жукова, має безпосередній зв'язок із цінностями.

По-перше, *цінності лежать в основі культури*, являють собою ідеальний каркас, модель, яка втілюється в культурі. Цінності – один із глибинних і найбільш статичних елементів свідомості й підсвідомості, яким обумовлюється стабільність, консерватизм самої культури. Цінності скріплюють різні елементи культури в єдине ціле, інтегрують людей у монолітну соціальну спільноту, і велика роль у цьому належить таким цінностям, як держава і право.

По-друге, *цінності надають культурі нормативного характеру*, вносять елемент повинності в культуру, яка через це спрямовується на придушення антисоціальних установок індивідів. Цінності через культуру соціалізують особистість, роблять її придатною для життя в колективі; при цьому держава і право відіграють вирішальну роль.

По-третє, *культура справляє вплив на цінності*. Фіксує цінності у вигляді стереотипів свідомості й поведінки, культура виступає як спосіб їх існування, зберігання та відтворення. Культура є те середовище, в якому цінності можуть знаходитися й виявляти себе. Тільки через культуру та завдяки культурі ми можемо дізнатися про цінності того чи іншого народу.

Отже, автор спирається на визначення культури як сукупності результатів (матеріальних і духовних) людської діяльності, як чогось, створеного людиною, деякого штучного й такого, що протистоїть природі, яка людиною не створена, а існує сама по собі. Культура виступає як єдина в своєму матеріальному та ідеальному проявах [2, с. 24–25].

Одне з найважливіших визначень культури загалом, стверджує Ю. Лотман, характеризує її як «негенетичну» пам'ять колективу. Культура – це пам'ять. Тому вона завжди передбачає безперервність морального, інтелектуального, духовного життя людини, суспільства та людства. Коли ми говоримо про сучасну культуру, ми, навіть не підозрюючи того, говоримо й про величезний шлях, який ця культура пройшла; шлях, який налічує тисячоліття, крокує крізь кордони національних культур і занурює нас в одну культуру – культуру людства [10, с. 5–15]. Саме тому перехід до нового якісного стану правової культури, за словами І. Яковюка, не може супроводжуватися повною відмовою від попередніх правових надбань. У правових цінностях і традиціях сконцентровано позитивний досвід попередніх поколінь, який дає змогу суспільству обрати оптимальний шлях подальшого державно-правового розвитку [11, с. 649–650].

Певною мірою кореспондується із цим підхід Ю. Шайгородського, який зазначає, що сьогодення пов'язує в єдиний соціально-духовний вузол культуру (цінності життя), історію (долю народу) та націю (історичну особистість народу). Культура трансформує історичний досвід у цінності життя, творчості, духу, соціальних значень, ідеалів, ієрархії людських якостей, формування світу людини за вимірами блага, істини, краси. Цінності – це серцевина світогляду людини, певний ідеал особистості, міра значущості речей, явищ, подій [12, с. 6–7].

Поняття «цінність», указує також В. Абушенко, завжди трактувалося наукою як усталене уявлення про те, що є святым для людини, тієї чи іншої соціальної групи, суспільства загалом. Цінності дають змогу «пов'язати різні часові модуси (минуле, теперішнє, майбутнє); визначити системи пріоритетів, способи соціального визнання, критерії оцінок; будувати багаторівневі системи орієнтації у світі...» [13, с. 12–13].

На думку Ю. Разметаєвої, очолювати перелік цінностей мали б права людини як цінності найбільш універсальні й значущі. З усіх правових цінностей духовного (нематеріального) характеру, усвідомлених людством як дійсно загальних, вони стоять на одному з вищих щаблів. Причому права є водночас і цінністю, і засобом опосередкування та затвердження таких цінностей, як свобода, справедливість, рівність, людська гідність. У правах людини відбувається зближення моралі й права, вони виступають як їх поєднання, оскільки спираються й на ціннісні, етичні установки, і на юридичні положення, норми. Права мають консолідуючу цінність для суспільства та водночас власний ціннісний вимір. Вони однаковою мірою належать кожному члену соціуму, визначаючи при цьому кожному простір свободи, в якому можлива реалізація його потреб та інтересів, і межі, за якими починається простір для інших осіб.

Ідея наявності в кожного відповідних прав передбачає ставлення до іншої людини як до такого ж правовласника, тобто як до рівного. Тому права не визнають дискримінації внаслідок розрізнявальних характеристик, на зразок національності, раси, статі, віросповідання тощо. Така властивість прав особистості виключає ставлення до іншого індивіда як представника нижчого щабля ціннісної піраміди, а отже, і прояви національної, релігійної, расової нетерпимості. Права містять ідею гідності, поваги до інших і до себе, тому вони певним чином виховують людину. Саме права людини є загальною цінністю для громадянського суспільства та правової держави. Тому вони деякою мірою визначають відносини суспільства й держави у вирішенні спільного завдання щодо забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина [14, с. 183–184].

А на думку І. Фабрики, навпаки, право взагалі належить до вторинних цінностей, тоді як первинними, «основними» цінностями є життя і свобода людини, її честь і гідність, а також власність. При цьому вона виділяє як *соціальні* цінності свободу, рівність, мир, справедливість, які з плином часу набувають характеру правових цінностей. А специфічно правовими цінностями природного права та позитивного права є цінності загального значення, такі як ідея права, ідея стабільної законності, що є водночас ідеалами й реальною людською практикою. Як правові цінності вони виступають як юридичні права і свободи особистості в її індивідуальних і колективних проявах. Людина являє собою вищу цінність, центр і зосередження всіх цінностей, є цінністю в останній інстанції [15, с. 30–32].

Натомість С. Лебедев вважає необхідним проводити чітку відмінність між ідеальними й реальними цінностями, поділяє правові цінності на три групи, а саме: цінності-ідеали, цінності-цілі та цінності-засоби [16, с. 6–10].

Ще один аспект підходу до розуміння поняття правових цінностей розкриває А. Мурунова, на думку якої, в кожній правовій культурі існує своя «піраміда» цінностей, яка є основою механізмів мотивації соціальної, зокрема й правової, поведінки. Цінності – це діяльнісний компонент картини світу; узагальнені цілі та засоби їх досягнення. Вони безпосередньо пов'язані з функцією волі, яка може бути дієвою тільки будучи спрямованою на цінність-норму. Дія або бездіяльність щодо реалізації цінностей є наслідком спрацьовування менталітету. Правові цінності є основою правової культури. Наявність різних цінностей у правовій культурі й різного правового менталітету спричиняє нерозуміння представниками однієї культури представників іншої, неможливість сприйняття людиною інокультурних правових звичаїв, правових принципів, матеріальних і процесуальних норм. Для представників однієї правової культури правова ментальність забезпечує «однодумність», тим самим об'єднуючи їх у межах певного правового простору [17, с. 37].

Згаданий раніше С. Михайлов, розглядаючи наявні підходи до категорії правових цінностей, стверджує, що для людини вся сукупність цінностей постає у вигляді ступінчастої ієрархії. Є абсолютні цінності природно-правового характеру, що виступають як критерії нормотворчої діяльності для законодавців у всіх країнах і в усі історичні періоди; і є цінності, що змінюються [8, с. 129–130].

Кожний тип цивілізації, зазначає також автор, має певні доміанти духовності, що зумовлюють специфіку конкретного змісту життя, в тому числі й сфери права. Так, традиційність, ритуалізованість і моральність китайської культури втілюються в таких юридичних поняттях, як «лі», «де» і «бао»; космоїзм, містицизм і синтетизм культури Індії – у поняттях «рита», «джарма» і «данда». Для політизованого, атомізованого й динамічного західного суспільства юридичне право і право як форма стихійного життя суспільства збігаються, то найбільш важливі вираження доміант ментальності – ідеї свободи, громадянського суспільства, закону і природних прав людини. Узяті в своїй єдності ці ідеї висвітлюють первинність прав людини і вторинність її обов'язків і відповідальності.

Західний тип праворозуміння, втілений у концепції юридичного світогляду, є вираженням європоцентристської установки в юридичній сфері, абсолютизації однієї зі сторін соціальної еволюції західного суспільства в конкретний історичний період. Уявлення про право як першоснову суспільства, закріплене в різного роду деклараціях та інших правових та ідеологічних документах, пов'язані з умовами історичного розвитку країн Західної Європи й Північної Америки. Розвиток товарно-грошових відносин вимагав обмеження втручання держави в господарське життя й посилення правової регламентації. Саме право виступало як основа та гарант власності й підприємництва. Держава стала лише охоронцем прав, що становило основу вчення про правову державу.

Убачати в західному розумінні права універсальне, єдине для всіх розуміння права означає заперечувати своєрідність інших культур. Правові культури, принаймні на рівні правосвідомості, як і в більш віддалені історичні епохи, залишаються у своїй основі самодостатніми, відносно замкнутими й лише частково зіставними. Існування єдиної універсальної правової культури неможливе на тій підставі, що складно увітати собі існування «людини загалом» – поза рамками якого-небудь суспільства чи соціальної групи.

Правові цінності, наголошує автор, сприймаються згідно з певним контекстом, сформованим правовою культурою конкретного суспільства, а тому і юридичне мислення виявляється пов'язаним із певним ціннісним порядком. Між соціальними установами і внутрішнім життям людей

є глибокий органічний зв'язок, а соціальні норми реально діють тільки за умови їх розуміння, глибокого внутрішнього прийняття й засвоєння [8, с. 127–128].

Правова культура як комплекс регулятивів і цінностей, на яких будується реальний правопорядок у цьому суспільстві, виявляється «скріпленою» з більш загальною системою цінностей цього типу цивілізації. Тому для різних культурних регіонів світу можна говорити про притаманні тільки їм специфічну культуру законодавства, правову культуру влади і правову культуру населення. Правова культура – це осереддя накопичених людством юридичних цінностей. Вона їх хранитель, селекціонер, генератор і ретранслятор на інші сфери суспільних відносин [8, с. 130].

Уважаємо, що правову культуру необхідно пов'язувати з духовним виробництвом і сферою, до якої належить право. Специфіка культури як об'єкта дослідження полягає в тому, що її явища наповнені суб'єктивними смислами, які пов'язані з людськими цінностями, вони формуються заради вказаних цінностей. Об'єкти культури являють собою цінності, які надають їм характеру того, що має бути, а сутність культури утворює духовне, гуманістичне начало.

Як указує В. Жуков, структура цінностей має щонайменше три елементи: суб'єкт, об'єкт і відношення між ними. А об'єктом ціннісного відношення певне явище стає лише в разі появи оцінюючого суб'єкта, його заінтересованості в цьому явищі, яка робить його ціннісним об'єктом, що вирішальною мірою є результатом свідомо-вольової установки суб'єкта [2, с. 22].

За умови діяльнісного підходу вказана структура являє собою своєрідний «каркас» для діяльності суб'єкта щодо об'єкта. У контексті правової культури вказана діяльність виступає в специфічній формі – як правова діяльність суб'єкта правової культури. Отже, тільки в процесі здійснення правової діяльності виникають, функціонують, «живуть» усі правові цінності – як духовні цінності, тобто такі, що створені діяльністю суб'єктів права.

Це розуміння істотно обмежує темпорально-просторові межі під час визначення поняття «правові цінності», вказуючи на обсяг цього поняття, адже правова діяльність здійснюється у цілком визначених конкретних формах, у процесі використання певних засобів і певними конкретними способами. Незважаючи на існування в наукових джерелах різноманітних тлумачень поняття «правова діяльність», не викликає сумнівів, що такою є діяльність, яка так чи інакше пов'язана з правом, у якому б значенні не розуміли категорію «право» теоретики та філософи права.

Як наголошує С. Гусарев, сферу правової діяльності, правового життя суспільства не можна ставити в один ряд із такими макросистемними утвореннями, як сфера політичного життя або духовна сфера [18, с. 75].

Правова діяльність виділяється як структурний блок правової системи й уявляється як соціально та юридично значуща людська активність. Елементом такої системи може бути правова дія або бездія суб'єктів права, що передбачені системою правових норм і мають правові наслідки. У змістовому плані правова діяльність поділяється на нормотворчість, дотримання й виконання законів, обов'язків і використання прав, тлумачення норм права та їх застосування. Усі перелічені й інші види діяльності, що мають правове значення, можна виокремити в теоретичному плані тільки за критерієм операційної функції – створення норм, їх пояснення, виконання або невиконання дій, що ними передбачені [19, с. 58].

Отже, виокремимо декілька принципових моментів для визначення поняття правових цінностей.

Правові цінності необхідно розглядати як складник правової культури й, більш конкретно, як об'єкти правової діяльності суб'єктів правової культури, в процесі якої

виникають і функціонують усі правові цінності. Правова діяльність пов'язує суб'єкта з правом як предметом його практичної активності в таких її формах, як правотворча, правоутверджувальна, правоінтерпретаційна та правореалізаційна, правоохоронна і правовідновлювальна діяльність. Хоча ці різновиди правової діяльності мають кожна свій особливий предметний зміст, конкретні цілі, засоби й технології, склад суб'єктів, вони разом становлять єдину цілісну правову діяльність суб'єктів, яка охоплює увесь процес практичного правового життя суспільства й орієнтується на єдину мету, що стоїть перед правом як функціонуючою системою правової діяльності.

Успіх цієї цілеспрямованої діяльності, як зазначав Л. Фуллер, залежить від енергії, інтуїції, розуму та сумлінності тих, хто нею займається, а тому через цю залежність вказана діяльність «приречена завжди трохи не досягати повного здійснення своїх цілей» [20, с. 138–143]. Звідси виникає поділ на тих, хто трактує право як лише доведений факт влади чи сили суспільства, і тих, хто розглядає право з позицій того, що воно прагне робити або чим стати. Природно-правові теорії розглядають право як нерозривно пов'язане з мораллю й уважають кінцевою метою права справедливе суспільство, керуючись тим, що право має бути правильним і за змістом, а не лише за формою; тому не всі законодавчі, судові або адміністративні рішення, будучи формально коректними, містять у собі право. Критерієм такої правильності є природне право як ідеальний порядок відносин між людьми.

Проте, незалежно від цих відмінностей, у всіх суспільствах люди розуміють необхідність правового регулювання їхньої поведінки правилами, і це регулювання має власну внутрішню логіку і ставить вимоги, які належить виконувати заради досягнення його мети. А такою метою є встановлення й підтримання певного порядку відповідно до ідеї права як явища культури, як культурної цінності, як дійсності, зарахованої до цінності. Указану ідею, на думку Г. Радбруха, становлять такі цінності, як справедливість, доцільність і правова стабільність, хоча вони й взаємно суперечать одне одному [21, с. 17, 68, 195]. Тому, зростаючи до ідеї права, суб'єкти правотворчої та правозастосовної діяльності виявляються здатними взяти від неї лише схему, користуватися нею на свій розсуд, зловживати нею й наповнювати її недостойним, викривленим змістом. Але практика, що не відповідає своїй ідеї, формувати викривлену правосвідомість, у підсумку з'являється неправе за своєю сутністю право, яке іменується «правом» і видається за право, компрометуючи у свідомості людей саму ідею права.

В ідеї права, як слушно зазначає Д. Ллойд, неминуче відбиваються наші загальні погляди на місце людини в оточуючому її світі, на природу людини, або на «людський фактор», а також на ті цілі й завдання, що їх покликана здійснити людина. Говорячи про потребу в праві або його непотрібність, ми не просто констатуємо факт, а втягуємося в процес якісних оцінок, залежно від точки зору на природу людини: добра вона чи зла. Проте сучасна доктрина юридичного позитивізму заперечує можливість знайти поза правовою системою абсолютний еталон для перевірки дійсності тієї чи іншої норми та її ефективності й не ставить дійсність закону в залежність від його відповідності моральним цінностям. Однак за безконтрольності за чинним правом вищих моральних цінностей стає можливим маніпулювання законами й законодавцями, а під маскою легітимної влади увічнюють несправедливість, і право перстає бути виразником і відповідати ідеї справедливості.

З іншого боку, змішування права й моралі не вирішує проблеми, оскільки не існує абсолютних моральних цінностей, притаманних у всі часи всім народам. Проте, у

зв'язку з тим що право тісно пов'язане з іншими сферами людської діяльності, його не можна зрозуміти без усвідомлення його цілей у контексті системи цінностей суспільства й без утвердження та розвитку у правовій діяльності правопорядку як інструмента для досягнення справедливості в рамках чинної системи цінностей [22, с. 127–131].

Разом із тим у системі цінностей можна створити будь-яку їх ієрархію, так що деякі з них виявляться лише засобом для досягнення більш високих цінностей, що призводять до деякого абсолютного Добра (Блага). А оскільки останнє є справою вибору, а не доказування, то, як зазначив Д. Ллойд, за бажання можна «піднести на вершину» саме справедливість, що й роблять деякі юристи, через те що без справедливості право є насмішкою над правом, є його запереченням [22, с. 132–133].

Але справедливість не є правовою цінністю, це моральна цінність, одним із засобів досягнення якої є право. Справедливість значно ширше за поняття, ніж право. Правовими методами лише впроваджується в життя система цінностей, наявних у цьому суспільстві.

Із цього випливає, що правовими є тільки ті духовні цінності, які слугують засобами для впровадження в життя й підтримання певних моральних, етичних, політичних та інших цінностей шляхом утвердження й розвитку в правовій діяльності такого правопорядку, який орієнтується на належні цінності. За такого розуміння право є аналогом школи, церкви, політики тощо, тобто тих інститутів, завдяки яким поведінка членів суспільства скеровується на відповідні цінності.

Правові цінності робить такими засобами їх мета, а саме правопорядок, що становить мету самого права.

У зв'язку з цим необхідно відзначити, що О. Ющик визначає правопорядок, тобто правовий стан суспільства, як мету діяльності державного апарату [23, с. 16–17]. Водночас мету права автор визначає як «той необхідний для збереження єдності суспільства порядок спілкування суб'єктів, у якому дієво заінтересована верховна влада як суб'єкт соціального управління та який вона прагне втілити в зовнішніх (позитивних) законах». Це визначення стосується суб'єктивної цілі, що пристоїть об'єктивно існуючому в суспільстві порядку, який має бути знятий у реалізації вказаної цілі [24, с. 287].

Потрібно відзначити, що автор не торкається взагалі проблеми правових цінностей і не використовує аксіологічний підхід до розуміння права. Очевидно, що право є суспільною цінністю саме тому, що забезпечує порядок у життєдіяльності людей замість анархії та сваволі.

На нашу думку, правопорядок є тим елементом, у якому вирішуються (зняються) протиріччя між справедливістю й рівністю, оскільки він виступає як така універсальна форма, яка може утверджувати та розвивати зміст будь-якої системи цінностей (рабовласницької, середньовічної, сучасної тощо). Саме тому правопорядок виступає як мета права, як форма, що організує зміст правових норм, від якого залежить також правова стабільність, а тому й правова діяльність щодо створення та забезпечення дії правових норм і реалізації правових відносин.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що правові цінності це такі культурні духовні цінності, які використовують суб'єкти правової культури в їх правовій діяльності з метою підтримання й утілення в життя моральних та інших соціальних цінностей через правовий порядок, що орієнтується на вказані цінності.

Інакше кажучи, сферу правових цінностей становлять ті об'єктивні правові чинники, що слугують предметною сферою правової діяльності суб'єкта правової культури, які він використовує та на які орієнтується в цій діяльності. Це й правові принципи, і правові доктрини, й арсе-

нал юридичної техніки (правова термінологія, юридико-логічні конструкції, правові процедури), одним словом, усі духовні культурні надбання, необхідні для реалізації мети права в цьому суспільстві.

Чи повинні ми вважати наш ціннісний досвід і наскільки нам дає змогу відчуття цінностей – остаточної підвалини наших уявлень про цінності? Якщо поставити собі запитання про витoki традиційних норм поведінки, то передусім ітиметься про звичай спільного життя. Людина виростає під впливом моделей поведінки та цінностей того середовища, з якого вона походить; у зв'язку з цим і поведінка, і відчуття сприймаються як щось само по собі зрозуміле. Особистість засвоює ту програму, яку спостерігає у своєму соціальному оточенні. Але в розвитку норм людської поведінки відіграють роль і ті моделі поведінки та усталені цінності, які зумовлюються культурним розвитком.

Індивідуальне сприйняття цінностей є наслідком культурних уявлень, які передаються від генерації до генерації, а повчання і традиція відіграють важливу роль у формуванні індивідуальних уявлень про цінності [25, с. 132–139].

Список використаної літератури:

1. Рашитов И.М. Правовая культура как форма самодостаточности человека. Вестник Башкирского университета. 2008. Т. 13. № 3. С. 669–672.
2. Жуков В.Н. Введение в юридическую аксиологию (вопросы методологии). Государство и право. 2009. № 6. С. 20–31.
3. Філософія права: навч. посіб. / О.Г. Данільян, Л.Д. Байрачна, С.І. Максимов та ін.; за заг. ред. О.Г. Данільяна. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
4. Кравцов І. В. Класифікація правових цінностей та її значення для правової теорії і практики. Наукові записки НаУК-МА. 2017. Том 200: Юридичні науки. С. 51–55.
5. Лекція професора С. Максимова: Вступ до курсу «Філософія права». Право України. 2011. № 8. С. 373–386.
6. Канке В.А. Основы философии: учебник. Москва: Университетская книга, Логос, 2008. 288 с.
7. Финнис Дж. Естественное право и естественные права. Москва: ИРИСЭН; Мысль, 2012. 554 с.
8. Михайлов С.В. К вопросу об определении и классификации категории «правовая ценность». Философия права. 2010. № 2 (39). С. 127–131.
9. Клімова Г.П. Основні теоретико-методологічні підходи до аналізу поняття «правова культура». Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2010. № 6. С. 70–77.
10. Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). Введение. Санкт-Петербург: Искусство, 1994. С. 5–15.
11. Яковюк І.В. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Харків: Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина.
12. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей. Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: зб. нормативних актів України / уклад.: Ю.Ж. Шайгородський, К.П. Меркотан. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2007. С. 6–7.
13. Абушенко В.Л. Ценностные ориентации личности: проблемы формирования (социологический аспект). Минск: Наука, 1994. 230 с.
14. Разметаева Ю.С. Правові цінності: природа і особливості. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр.

«Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 183–186.

15. Фабрика И.В. К вопросу о ценности права. Вестник Южно-Уральского государственного университета. 2011. № 40. С. 30–32.

16. Лебедев С.Н. Теория ценности и ценности права: история и методология. История государства и права. 2011. № 21. С. 6–10.

17. Мурунова А.В. Правовая ментальность: понятие и сущность. Бизнес в законе. 2009. № 4. С. 36–39.

18. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти. Київ: Знання, 2005. 375 с.

19. Тиунова Л.Б. Системные связи правовой действительности: Методология и теория. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1991. 136 с.

20. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. с англ. Н. Комарова. Киев: Сфера, 1999. 232 с.

21. Радбрух Г. Философия права / пер. с нем. Москва: Международные отношения, 2004. 240 с.

22. Ллойд Д. Идея права / пер. с англ. М.А. Юмашева, Ю.М. Юмашев; научный редактор Ю.М. Юмашев. Москва: ЮГОНА, 2002. 416 с.

23. Ющик О.І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. Київ, 1997. 192 с.

24. Ющик А.И. Диалектика права. Киев: Ред. журн. «Право Украины»; Ін Юре, 2013. Ч. II.

25. Ципеліус Р. Філософія права: підручник / пер. з нім. Київ: Тандем, 2000. 300 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Макаренко Лариса Олександрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Makarenko Larysa Oleksandrivna – Candidate of Law Sciences, Senior Researcher Department of Theory of State and Law V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine

Makarenko_Lora@ukr.net